

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ «ΜΑΝΟΥΣΕΙΑ»

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

«Ελεγείες-πολεμικά θούρια
στην ελληνική ποίηση
από τον 7ο αιώνα π.Χ. ως τις μέρες μας»

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013
ΣΙΑΤΙΣΤΑ

Εκδοση Βιβλιοθήκης αριθ. 5

**Τα τραγούδια της Εθνικής
Αντίστασης:
Ζητήματα ποιητικής και
ιδεολογίας**

I.

Το αντιστασιακό τραγούδι της περιόδου 1940 – 1944 αντιμετωπίζεται από τη νεοελληνική φιλολογία περισσότερο ως παραλογοτεχνικό φαινόμενο παρά ως αυθεντικό δημιούργημα άξιο προσοχής. Ωστόσο, με βάση τις θεωρητικές προϋποθέσεις που θέτει ο Γιώργος Βελουδής για την κατάταξη ενός γραπτού ή προφορικού κειμένου στη λογοτεχνία της Εθνικής Αντίστασης (α. λογοτεχνία με την ευρύτερη έννοια της γραμματείας, β. χρόνος συγγραφής κατά τη δεκαετία του 1940, γ. αντιφασιστική πρόθεση του συγγραφέα, δ. αποδοχή του πολιτικού περιεχομένου της Αντίστασης, ε. αναβίωση δημοτικών μορφών, στ. πρόσληψη του έργου από το κοινό ως αντιστασιακού λόγου), το αγωνιστικό ή αντάρτικο τραγούδι αναμφίβολα ανήκει οργανικά στο σώμα της ελληνικής αντιστασιακής λογοτεχνίας. Παρότι σε γενικές επισκοπήσεις της λογοτεχνίας της Αντίστασης τόσο ο Βελουδής όσο και ο Γιάννης Μότσιος περιλαμβάνουν τα λαϊκά επαναστατικά τραγούδια των επώνυμων και ανώνυμων θουριογράφων της εποχής, μέχρι σήμερα δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά αλλά, αντιθέτως, αγνοούνται σχεδόν από την κριτική και τη φιλολογική έρευνα. Πρόθεση της παρούσας ανακοίνωσης είναι να ορίσει, σε εισαγωγικό επίπεδο, τους άξονες και τις κατευθύνεις μιας τέτοιας έρευνας.

II. Το αντικείμενο. Υπολογίζεται ότι τα αντιστασιακά τραγούδια που σχετίζονται με τις οργανώσεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) και του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) είναι πάνω από διακόσια είκοσι ενώ τα αντίστοιχα του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) του Ναπολέοντα Ζέρβα ανέρχονται μόλις σε δώδεκα. Το σύνολό τους προσεγγίζει τα διακόσια πενήντα περίπου. Πολλά παραδίδονται με διπλούς και τριπλούς τίτλους και σώζονται σε ποικίλες παραλλαγές, καθιστώντας δυσχερή την ακριβή εκτίμηση του αριθμού τους.

Η συλλογή και η τεκμηρίωση τους ξεκινά μέσα στην Κατοχή από τους ίδιους τους αγωνιστές της Αντίστασης. Στις 31 Ιουλίου του 1943 το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ εκδίδει διαταγή (αριθ. 368) υπογεγραμμένη από τους Βασίλη Σαμαρινίωτη (Ανδρέα Τζήμα) και Σεραφείμ (Στρατίκη) με αποδέκτες τα στρατηγεία Ηπείρου, Θεσσαλίας, Δυτικής Μακεδονίας, Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου και τον Λόχο Στρατηγείου, σύμφωνα με την οποία ζητείται η συγκέντρωση όλων των εθνικοαπελευθερωτικών τραγουδιών και η αποστολή τους μαζί με τη μουσική που τα συνοδεύει. Ο συνθέτης Αλέκος Ξένος μαρτυρά ότι το 1944 στο Α' Πανελλήνιο

Συνέδριο Ανταρτών Επονιτών στο Μικρό Χωριό Ευρυτανίας καταγράφει από τους συμμετέχοντες γύρω στα 180 τραγούδια ενώ ο μουσικολόγος Φοίβος Ανωγειανάκης διασώζει την πληροφορία πως πριν από τα Δεκεμβριανά τυπώνεται ένα λεύκωμα με στίχους και μελωδίες, το οποίο χάνεται προτού δει το φως της δημοσιότητας.

Στο ενδιάμεσο διάστημα από την Απελευθέρωση μέχρι τον Εμφύλιο εκδίδονται ορισμένες ελλιπείς συλλογές –φερ' ειπείν το 1946 η ανθολογία του Μ. Δημητρίου με πρόλογο του Κώστα Βάρναλη- και δημοσιεύονται τραγούδια σε εφημερίδες, περιοδικά και κομματικά έντυπα. Για παράδειγμα στο Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων (ΕΠΟΝ) εναπόκεινται έξι ολιγοσέλιδα φυλλάδια με τραγούδια απελευθερωτικά, Επονίτικα και του αγώνα από τα συμβούλια Ηλείας, Βόλου, Καισαριανής, Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης και τον τομέα Προαστίων που κυκλοφορούν μεταξύ Ιουλίου 1944 και Σεπτεμβρίου 1945. Στον πρόλογο μιας πολυγραφημένης μπροσούρας του Τμήματος Μόρφωσης και Διαφωτισμού του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου της ΕΠΟΝ εξηγείται ο σκοπός αυτών των εκδόσεων με στίχους και παρτιτούρες: πρέπει να προσέξουμε ... να τραγουδάμε τα τραγούδια μας όπως γράφτηκαν και όχι όπως θέλει ο καθένας μας.

Η μετεμφυλιακή εκδίωξη της ηπτημένης αριστεράς έχει αντίκτυπο στη σταχυολόγηση και στη μελέτη του αντιστασιακού τραγουδιού που γεννιέται στους κόλπους του ΕΑΜ, καθώς γίνεται απαγορευμένο είδος. Στη μεταπολεμική περίοδο των ανελέητων διωγμών διαδίδεται παράνομα στους αριστερούς κύκλους μέσω της προφορικής συλλογικής μνήμης, όπως πρωτύτερα συμβαίνει με το ρεμπέτικο κατά την πρωτογενή του φάση μέχρι το 1922. Στις δεκαετίες του '50 και του '60 οργανωμένη απόπειρα αποθησαύρισης του σκόρπιου υλικού παρατηρείται στις πρώην σοσιαλιστικές λαϊκές δημοκρατίες, όπου καταφεύγουν οι πολιτικοί πρόσφυγες. Εκεί οι συνθήκες είναι ευνοϊκές εφόσον τα λαϊκά επαναστατικά τραγούδια δεν λογοκρίνονται και οι φορείς τους ανεμπόδιστα μπορούν να καταθέσουν τις μαρτυρίες τους. Δύο κατηγορίες συλλογών καταρτίζονται στο εξωτερικό: α. ανθολογίες με αντιστασιακή ποίηση, στις οποίες περιέχονται και τραγούδια από γνωστούς δημιουργούς (π.χ. *Τραγούδια της Αντίστασης*, Εκδοτικό "Νέα Ελλάδα", 1951) και β. συναγωγές καθαρά αντιστασιακών τραγουδιών, όπως το βιβλίο του Τάκη Αδάμου από τις «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις» στο Βουκουρέστι το 1964. Αντιθέτως, στο εσωτερικό την ίδια εποχή παρουσιάζεται ισχνή εκδοτική κίνηση (π.χ. *Τραγούδια της Αντίστασης 1941-44*, με επιμέλεια των Ρίτας Μπούμη-Παπά και Δημήτρη Καραθάνου, Εκδόσεις Κ. Χ. Καμαρινόπουλος, Αθήνα 1964).

Από τη Μεταπολίτευση και μετά σημειώνεται έκρηξη ανάλογων εκδόσεων. Τις επιμελούνται πρωτίστως οι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και δευτερευόντως κομματικοί μηχανισμοί και δημοσιογραφικές ομάδες της αριστεράς. Ελεύθεροι πλέον οι πρωταγωνιστές των γεγονότων είναι σε θέση να μεταφέρουν στο προσκήνιο τη δική τους εκδοχή για τα τραγικά και ηρωικά χρόνια της σύγκρουσης με τους Γερμανούς κατακτητές απέναντι στη σιωπή που επιβάλλει το μετεμφυλιακό καθεστώς. Στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τα αντάρτικα σημαντική είναι η συμβολή του παλιού μαχητή του ΕΛΑΣ Πάνου

Τζαβέλλα. Πρώτος τα τραγουδάει μετά την πτώση της δικτατορίας στις μπουάτ της Πλάκας, σε συναυλίες και σε δημόσιες συγκεντρώσεις μεταδίδοντας τα ιδανικά και τις αξίες της Αντίστασης στη νεότερη γενιά. Καταγεγραμμένα και ηχογραφημένα είναι και τα λιγοστά εμβατήρια του ΕΔΕΣ, τα οποία πρόσφατα έχουν επανακυκλοφορήσει σε CD και αναρτηθεί στο διαδίκτυο από μηνιαία εθνικιστική εφημερίδα. Εντούτοις, παρά τα φιλότιμα και, αρκετές φορές, αξιόλογα εγχειρήματα των αγωνιστών - ανθολόγων, παραμένει ακόμη ως αίτημα μία έγκυρη φιλολογική / κριτική έκδοση των κειμένων των αντιστασιακών τραγουδιών που θα βασίζεται σε αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα και θα αντιπαραβάλλει μεθοδικά τις διάφορες παραλλαγές τους.

III. Γένεση και λειτουργία. Τα τραγούδια δεν υπαγορεύονται από την ηγεσία των οργανώσεων προς τον αγωνιζόμενο λαό. Πληθώρα ιστοριογραφικών πηγών υποδεικνύει πως ακολουθείται αντίστροφη πορεία. Η ανάγκη της εξιστόρησης των ναζιστικών φρικαλεοτήτων και της ηθικής ενίσχυσης των πολεμιστών της λευτεριάς διαμορφώνει το κατάλληλο κλίμα ώστε να ενεργοποιηθεί η λαϊκή έμπνευση κατά παρόμοιο τρόπο με την περίπτωση των νέοδημοτικών τραγουδιών για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-1941 που έχουν ως πρότυπο τα ιστορικά και τα κλέφτικα τραγούδια. Μόνο που τώρα ο ατομικός ήρωας μετασχηματίζεται σε συλλογικό για να εξυμνηθεί το συλλογικό υποκείμενο του αντιστεκόμενου και δοκιμαζόμενου από την Κατοχή έθνους.

Για παράδειγμα ο Γιώργης Κουβούσης ή Μπαλής μετά το κάψιμο των χωριών της Κυνουρίας τον Ιανουάριο του 1944 από τους Γερμανούς και τους ταγματασφαλίτες συνθέτει πάνω στη δομή των δημοτικών ασμάτων το τραγούδι «Της Καστανίτσας οι ξανθιές». Είναι γραμμένο σε παραδοσιακούς ρυθμούς, με παροξύτονο ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο χωρισμένο στην όγδοη συλλαβή, και χρησιμοποιεί στερεότυπα εκφραστικά σχήματα. Παρά την ολοσχερή καταστροφή, ο λαϊκός δημιουργός παραινεί τα κορίτσια των πυρπολημένων χωριών να μην πενθούν αλλά να συνδράμουν τους αντάρτες για να εκδικηθούν τους φασίστες και τους προδότες του Μοριά:

Της Καστανίτσας οι ξανθές, τ' Αη Βασιλιού οι ρούσες
κι οι μαυρομάτες του Κοσμά οι γαϊτανοφρυδούσες,
τα σπίτια σας κι αν κάψανε, κι αν πήραν τα προικιά σας,
η ανταρτοσύνη ναν' καλά και πάλι θαν' δικά σας.

Τα ρούχα σας μη βάψετε και μη φορέστε μαύρα
κι αν τα χωριά σας έγιναν καινούργια Άγια Λαύρα,
για πάρτε δίπλα τα βουνά να βρήτε τους αντάρτες,
να τους μοιράσετε ψωμί, ξανθιές και μαυρομάτες.

Τα βόλια να μοιράσετε, να κάψουν τους φασίστες
και τους προδότες του Μωριά και τους αλλαξοπίστες.

Τα αντάρτικα τμήματα και οι απελευθερωμένοι ορεινοί πληθυσμοί αρχικά προστρέχουν σε παλιά θούρια, σε στρατιωτικά εμβατήρια, στα ριζίτικα και προπάντων στα κλέφτικα τραγούδια της επανάστασης του 1821, διασκευάζοντας ελαφρώς τους στίχους τους για να ταιριάζουν στην περίσταση. Το κλέφτικο μιλά

κατευθείαν στην καρδιά των μαχητών, διότι αναφέρεται στους Οθωμανούς δυνάστες και στους συνεργάτες τους, τους γηγενείς προύχοντες, κατάσταση που εύκολα παραλληλίζεται με τη γερμανική Κατοχή. Από την ίδια φλέβα ξεπηδούν τα δημοτικοφανή τραγούδια της Αντίστασης και βαδίζουν πάνω στα ίδια καλλιτεχνικά μονοπάτια. Οι Τούρκοι μεταλλάσσονται σε ναζιστές, οι κοτζαμπάσηδες σε δωσίλογους και οι ανδρειωμένοι κλέφτες σε αγέρωχους αντάρτες κι ανταρτοπούλες:

ΟΜΟΡΦΗ ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΥΛΑ

Όμορφη ανταρτοπούλα – απάνω στα βουνά
πολεμάει για να φέρει την ελευθεριά.
Με το αυτόματο στο χέρι – στο χέρι το δεξί,
πολεμάει για να διώξει – τον κατακτητή.

Ομόλογος αξιακός κώδικας προβάλλεται και στο «Τραγούδι του Άρη» ή «Η μάχη του Μικρού χωριού» που γράφεται από τη Ναυσικά Φλέγγα – Παπαδάκη έπειτα από την ομώνυμη μάχη στις 18 Δεκεμβρίου 1942. Ο ΕΛΑΣ με επικεφαλής τον Άρη Βελουχιώτη πλήττει σοβαρά τα ιταλικά στρατεύματα, τα οποία προβαίνουν σε αντίποινα τουφεκίζοντας αθώους πολίτες. Στο πλαίσιο μιας χρονογραφικής αποτύπωσης των φασιστικών θηριωδιών, τα φυσικά στοιχεία προσωποποιούνται και συμμετέχουν στο δράμα ενώ ο ατρόμητος καπετάνιος Άρης έχει υπερφυσικές δυνάμεις και υψώνεται σε κεντρικό εκδικητή των άμοιρων θυμάτων:

Βαριά στενάζουν τα βουνά κι ο ήλιος σκοτεινιάζει
το δόλιο το Μικρό Χωριό και πάλι ανταριάζει.
Λαμπτοκοπούν χρυσά σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ανάρια,
ο Άρης κάνει πόλεμο μ' αντάρτες παλληκάρια.
Έλα βρε άπιστε Ιταλέ, κορόιδο Μουσσολίνι,
να μετρηθούμε οι δυο μαζί να ιδείς το τι θα γίνει.

Δεν έχεις γέρους κι άρρωστους, μικρά παιδιά να σφάξεις,
ούτε κοπέλλες ντροπαλές, ούτε χωριά να κάψεις
παπάδες για να τυραννάς στη μέση στο παζάρι,
έχεις μπροστά σου σήμερα τ' αντάρτικα του Άρη
που γρήγορος σαν τον αητό, σαν το γοργό τ' αγέρι
προδότες έσφαξε πολλούς με δίκοπο μαχαίρι.

Αφού προηγούνται οι ποιητές από τα σπλάχνα του λαού, κατόπιν παρεμβαίνει η λόγια διανόση τροφοδοτώντας το κίνημα με τους απαραίτητους ύμνους και τα εγκαρδιωτικά εμβατήρια, που επηρεάζονται από τη λόγια ποίηση. Ελάχιστες φορές εκπονούνται κατά παραγγελία της αντιστασιακής διοίκησης, όπως ο περίφημος «Ύμνος του ΕΛΑΣ» της Σοφίας Μαυροειδή – Παπαδάκη, ή φτιάχνονται από πολιτικά πρόσωπα, όπως από τον ιστορικό γενικό γραμματέα του

ΚΚΕ Νίκο Ζαχαριάδη. Συνήθως οι ποιητές, που στηρίζουν τη δράση του ΕΑΜ, αυτοβούλως προσφέρουν την τέχνη τους στην υπηρεσία του αγώνα. Το έργο τους γίνεται γνωστό είτε από στόμα σε στόμα είτε διαμέσου του παράνομου τύπου και της οργανωτικής δομής του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και ιδίως της ΕΠΟΝ. Το όνομά τους όμως παραμένει άγνωστο στο πλήθος των ανταρτών που έχουν την εντύπωση πως πρόκειται για ανώνυμες δημιουργίες και τις οικειοποιούνται ως τέτοιες. Με άλλα λόγια, αν και σημαντικότατο μέρος τόσο των δημοτικογενών τραγουδιών όσο και των πιο επεξεργασμένων θουρίων είναι στην ουσία επώνυμη ποίηση, διαδίδονται και εξαπλώνονται με τους όρους της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας.

Κατά τη γνώμη μας σ' αυτήν ακριβώς την αντίφαση έγκειται η ιδιαιτερότητα των τραγουδιών της Αντίστασης και η ειδοποιός διαφορά τους από το δημοτικό ή το νέο-δημοτικό τραγούδι. Ο μουσικολόγος Φοίβος Ανωγειανάκης, που μνημόνευσα παραπάνω, αρνείται κατηγορηματικά κάθε σύγκριση. Επίσης ο μουσικός Γιώργος Παπαδάκης στέκεται στο ζήτημα ότι ο στιχουργός δεν είναι εντελώς ανώνυμος αλλά κι όταν είναι ανιχνεύονται στη δουλειά του λόγιες επιρροές. Από τις διάσπαρτες πληροφορίες των μεταπολεμικών συλλογών ταυτίζονται οι δημιουργοί του ενός τρίτου περίπου του συνόλου των αντάρτικων τραγουδιών. Προφανώς ο αναφερόμενος αριθμός μπορεί να αυξηθεί περαιτέρω με τη σταδιακή πρόοδο της έρευνας, καθώς το συγκεκριμένο θέμα είναι ένα από τα ζητούμενά της.

Παραθέτουμε ενδεικτικά ορισμένα ονόματα: Νίκος Καρβούνης, Σοφία Μαυροειδή – Παπαδάκη, Βασίλης Ρώτας, Γεράσιμος Σταύρου, Δημήτρης Ραβάνης-Ρεντής, Στέφανος Βακάλης, Ευάγγελος Μαχαίρας, Ναυσικά Φλέγγα – Παπαδάκη, Γιάννης Μιχαλόπουλος (Ωρίων), Χάρης Σακελλαρίου, Γιώργος Βουγίδης, Σταύρος Γιαννακόπουλος (Πέτρος Ανταίος), Γιώργος Καρούμπης, Κ. Καλαντζής, Δημήτριος Κίτσος, Γιώργης Κουβούσης (Μπαλής), Κωνσταντίνος Μητρόπουλος, Σεραφείμ Παπαδημητρίου, Ν. Παπαπερικλής, Αντώνης Πρωτοπάτσης, Απόστολος Σπήλιος, Γιάννης Τζοβόλας, Γιώργος Τσαπόγας, Φώτος Φωτεινός = Πάνος Λαμψίδης, Άνθιμος Χατζηανθίμου. Και για τα ολιγάριθμα τραγούδια του ΕΔΕΣ διασώζονται κάποια ονόματα: Δημήτρης Κωστοβασίλης, Γ. Παπαδημητρίου, Τάκης Πυρρόπουλος και Δημήτριος Σούντζος. Συμπερασματικά ως αντιστασιακό τραγούδι πρέπει, σε γενικές γραμμές, να ορίσουμε τη στιχοποιία επώνυμων κυρίως καλλιτεχνών, η οποία λόγω των ειδικών συνθηκών της Κατοχής διαχέεται με τη μορφή της προφορικής λογοτεχνίας, αγκαλιάζεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των αντιστασιακών και γίνεται κτήμα τους εφόσον αποδίδει απολύτως την ψυχοσύνθεση και τα πολιτικά πιστεύω τους. Εξάλλου, η συγκεκαλυμμένη επώνυμη στιχουργία δανείζεται στερεότυπες φόρμες και δομικά στοιχεία του δημοτικού τραγουδιού. Π.χ. στην πρώτη στροφή του πασίγνωστου τραγουδιού «Στ' άρματα, στ' άρματα» του Νίκου Καρβούνη, η φύση αποκτά ανθρώπινες ιδιότητες και μετέχει δυναμικά στον παλλαϊκό ξεσηκωμό:

*Βροντάει ο Όλυμπος, αστράφτει η Γκιώνα,
μουγκρίζουν τ' Αγραφα σειέται η Στεριά.
Στ' άρματα, στ' άρματα εμπρός στον αγώνα
για τη χιλιάκριβη τη λευτεριά.*

IV. Ζητήματα Ποιητικής. Έχουν προταθεί διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις των αντάρτικων τραγουδιών. Ως προς τη μουσική επένδυσή τους διακρίνονται σε α. εμβατήρια με πρωτότυπη μουσική, β. εμβατήρια μεταφρασμένα ή διασκευασμένα με ξένη μουσική - τις περισσότερες φορές ρώσικη, γ. τραγούδια με καινούργιο δημοτικό σκοπό και δ. δημοτικοφανή, πάνω σε δάνειο δημοτικό ρυθμό. Ως προς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους χωρίζονται σε α. κατεξοχήν θούρια πρωτότυπα ή μεταπλασμένα και β. δημοτικογενή που διατηρούν το πυρήνα ενός παλιού δημοτικού ή απλώς μιμούνται το ύφος της δημοτικής ποίησης. Κατά το πλείστον τα πρώτα προέρχονται από λόγιους της πόλης και τα δεύτερα από ανθρώπους της υπαίθρου. Ειδικότερα τα τραγούδια του ΕΔΕΣ είναι διασκευασμένα δημοτικά ή επιθεωρησιακά ή αντιγράφουν στρατιωτικά εμβατήρια ελληνικά, γαλλικά, γερμανικά και ρώσικα. Μόλις δύο είναι πρωτότυπα. Οπωσδήποτε η μελλοντική έρευνα οφείλει να συνεχετάσει το στίχο με τη μουσική για να διαπιστώσει σε τι βαθμό η επιλογή ενός πρότυπου ρυθμού διαπλάθει και τη στιχουργική, υπόθεση που μοιάζει μάλλον αυτονόητη. Επί παραδείγματι το γεγονός ότι το θούριο «Στους αρχηγούς τους ΕΛΑΣ» του Δημήτρη Ραβάνη-Ρεντή εναρμονίζεται μ' ένα ρώσικο εμβατήριο, υποχρεώνει τον ποιητή να συνθέσει στροφές με ανισοσύλλαβα δίστιχα που συμπορεύονται με τον ρυθμό:

*Σαν ατσάλινο τείχος που αλύγιστο ορμάει
στα πεδία των τίμιων μαχών,
με αρχηγούς τον Σαμαρινιώτη, τον Σαράφη και τον Άρη
που είν' οι μάνες του λαϊκού στρατού.*

*Δίχως τανκς, αεροπλάνα, μόνο όλμους, πολυθόλα
και ψυχή σαν του λαϊκού στρατού,
με καθοδήγηση λαμπρή του αρχηγού μας του Σαράφη (ή του Άρη)
ξεψυχάει ο αγκυλωτός του φασισμού.*

Πάντως φαίνεται να ισχύουν κάποιοι άγραφοι υφολογικοί κανόνες που υποβάλλονται από τη χρηστικότητα και τον στόχο των τραγουδιών. Τους εκθέτουμε συνοπτικά:

Α. Το λεξιλόγιο, τα σύμβολα και η σύνταξη είναι κατά το δυνατόν απλά και εύληπτα, ώστε το μήνυμα του τραγουδιού να φτάνει χωρίς προσκόμματα στον αποδέκτη του και να μην παρεξηγείται. Π.χ. στο «Τραγούδι του ΕΑΜ» του Βασίλη Ρώτα η εξίσωση των συμβόλων πανώρια κόρη = λευτεριά από τα ανταρτοκρατούμενα βουνά είναι διαυγέστατη. Παράλληλα, ανάμεσα στις στροφές παρεμβάλλεται επαναληπτικά το ακρωνύμιο της οργάνωσης σαν σύνθημα που δονεί το πλήθος:

*Λευτεριά, πανώρια κόρη,
κατεβαίνει από τα όρη
κι ο λαός την αγκαλιάζει
και χορεύει και γιορτάζει.*

*EAM, EAM, EAM, EAM, φωνή λαού,
που φτάνει ώς τ' άστρα τ' ουρανού,
EAM, EAM, EAM, EAM, αντιλαλεί,
όλ' η Ελλάδα μια φωνή.*

Β. Αποφεύγονται οι αναφορές σε συγκριμένα πρόσωπα της Αντίστασης, με μερική εξαίρεση τον Άρη Βελουχιώτη που λειτουργεί ως θρύλος. Βασικό μέλημα είναι να εκθειαστεί όχι μεμονωμένα το άτομο αλλά το κοινωνικό σύνολο. Π.χ. στη «Μάνα του Αντάρτη» του Ευάγγελου Μαχαίρα μνημειώνεται η σπαρτιατική αντίληψη της κάθε ελληνίδας μάνας που στέλνει ανενδοίαστα τον γιο της αντάρτη για να πολεμήσει και να φέρει την λευτεριά αψηφώντας τον θάνατο:

*Μέσα στην καταγίδα του πολέμου
του φασισμού τη μαύρη τη σκλαβιά,
πήρες ντουφέκι και θέλεις γιε μου
να πας αντάρτης επάνω στα βουνά.*

.....
*Μα όμως, γιε μου, χτυπά η καμπάνα,
έφτασε η ώρα σκληρή του χωρισμού,
σε στέλνω 'γω σαν Ελληνίδα μάνα,
σε στέλνω σταυραετό του λυτρωμού.*

Γ. Ο λόγος και ο τόνος του ποιήματος είναι άκρως συνθηματικός, προωθώντας ανοιχτά την επιθυμητή ιδεολογική και πολιτική στάση. Π.χ. στην πρώτη στροφή από το «Έλληνες ακολουθήστε των ανταρτών τη φωνή» του Γιώργου Καρούμπη, ο λαός καλείται να στοιχηθεί με τους αντάρτες:

*Έλληνες ακολουθήστε
των ανταρτών τη φωνή
να ζείτε τι αφελείστε
μες στη σκλαβιά τη στυγνή.*

ή στο «Εμπρός Επονίτες» η πολιτική προοπτική είναι ξεκάθαρη:

*Εμπρός, εμπρός Επονίτες,
για τη ζωή, τη λευτεριά και την τιμή.*

*Λαοκρατία, δουλειά, πρόοδο, λευτεριά,
της γενιάς μας συνθήματα είναι κοινά.*

Δ. Τα ιστορικά γεγονότα σκιαγραφούνται αόριστα, χωρίς πολλές λεπτομέρειες και αναλυτικές περιγραφές. Το υπαρκτό συμβάν μετατρέπεται σε υπόδειγμα ανδρειοσύνης. Π.χ. στον «Ύμνο του ΕΛΑΝ» του Φώτου Φωτεινού (= Πάνου Λαμψίδη):

Απ' την Αντίκυρα φουντώνει ο Ζαχαριάς
και ξεμακραίνει το ελανίτικο καράβι
θαλασσομάχοι εμείς της λευτεριάς
απ' την Αντίκυρα φουντώνει ο Ζαχαριάς.

Μεσοπελάου αρμενίζουμε με μιας
όμοιο μπουρλότο η ψυχή κι' ανάβει
καθώς προβάλλει το λιμάνι της Ιτιάς
μεσοπελάου αρμενίζουμε με μιας.

V. Ζητήματα Ιδεολογίας. Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να λησμονούμε πως τα αντάρτικα τραγούδια ανήκουν στη στρατευμένη λογοτεχνία. Προασπίζουν συγκεκριμένες ιδεολογικές θέσεις ανάλογα με την πολιτική και στρατιωτική παράταξη από την οποία πηγάζουν. Η θεματική των εαμογενών τραγουδιών επικεντρώνεται στις οργανώσεις του ΕΑΜ, στις γηγετικές πολιτικές και στρατιωτικές φυσιογνωμίες του αγώνα, στις μονάδες του ΕΛΑΣ, στους αντάρτες γενικά και στις οικογένειές τους, στην σκλαβωμένη Ελλάδα, σε μάχες και ολοκαυτώματα, στη Μέση Ανατολή, στην προστάτιδα Ρωσία, σε ζοφερές σκηνές από την Κατοχή και στη διακωμώδηση των αντιπάλων. Τα τραγούδια του ΕΔΕΣ περιστρέφονται σχεδόν αποκλέιστικά γύρω από τον αρχηγό του, τον Ναπολέοντα Ζέρβα, και τους μαχητές του. Σε αντίθεση με τα εαμογενή, εστιάζουν σε πρόσωπα και όχι στον απρόσωπο λαό.

Στα αντάρτικα τραγούδια του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ παρατηρούμε τρεις βασικούς ιδεολογικούς άξονες:

A. Η εαμική Αντίσταση θεωρείται συνέχεια της κλεφτουριάς. Σε κάθε ευκαιρία τονίζεται η ομοιότητα με την επανάσταση του 1821 και η ταξική διάσταση της τελευταίας. Επομένως η ταξική πάλη εξακολουθεί να υφίσταται και αναμένεται να ολοκληρωθεί με την αποτίναξη του φασιστικού ζυγού. Π.χ. το «Νέο Αρματολίκι» του Ευάγγελου Μαχαίρα προπαγανδίζει απεριφραστά αυτήν την ιδέα:

Στον αιώνα μας το νέο αρματολίκι
παιδιά των πολυθόλων του ΕΛΑΣ
την λευτεριά προσμένει και την νίκη
από τα όπλα μας όλη η Ελλάς.
Όλη η Ελλάς μας καμαρώνει εμάς.

Στα ελληνικά βουνά τα δοξασμένα
λημέρια μια φορά της κλεφτουριάς
πετάξανε τα νιάτα τ' αντρειωμένα
αντάρτες σταυραζοί της λευτεριάς
της λευτεριάς και της παλληκαριάς.

Β. Ταυτόχρονα με τη νίκη απέναντι στον φασισμό και την απελευθέρωση της πατρίδας επιδιώκεται η κοινωνική αναδιάρθρωση της χώρας. Προετοιμάζεται η αποπομπή της βασιλείας και η αλλαγή του πολιτεύματος προς την πλευρά της σοσιαλιστικής λαοκρατίας. Π.χ. το τραγούδι «Επάνω στα ψηλά βουνά αντάρτες, επονίτες» του Σταύρου Γιαννακόπουλου (= Πέτρου Ανταίου) οραματίζεται το εν λόγω πολιτικό πρόγραμμα:

*Απάνω στα ψηλά βουνά αντάρτες Επονίτες
παλεύουν για τη λευτεριά, Ελλάδα μας,
χτυπώντας τους φασίστες.*

*Ω Ελλάδα μας γλυκιά, δε ωρέουμε το βασιλιά!
Ω Ελλάδα μας γλυκιά, δημοκρατία λαϊκιά.*

Γ. Οικοδομείται μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στον λαό και στην αντιστασιακή οργάνωση του ΕΑΜ. Καλλιεργείται η αίσθηση πως μπορεί να καθοδηγήσει με ασφάλεια τον πολιτικό και τον ένοπλο αγώνα. Π.χ. στον «Ύμνο του ΕΛΑΣ» της Σοφίας Μαυροειδή – Παπαδάκη ο ΕΛΑΣ παριστάνεται ως φρουρός της πατρίδας, εκδικητής για τα εγκλήματα που επιτελούν οι Γερμανοί και εγγυητής της μελλοντικής ζωής:

*Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα
το δίκιο και τη λευτεριά
σ' ακροβουνό και σε κοιλάδα
πέτα, πολέμα με καρδιά.*

*Ένα τραγούδι είν' η πνοή σου
καθώς στη μάχη ροβολάς
κι αντιλαλούν απ' τη φωνή σου
πλαγιές και κάμποι ΕΛΑΣ, ΕΛΑΣ.*

*Παντού η πατρίδα μ' έχει στείλει
φρουρό μαζί κι εκδικητή
κι απ' την ορμή μου θ' ανατείλει
καινούργια λεύτερη ζωή.*

Στα τραγούδια του ΕΔΕΣ δεν επιχειρείται σύνδεση με τους κλέφτες και τους αρματωλούς του 1821 αλλά με την αρχαία Ελλάδα:

*Ξύπνα αίμα της Ελλάδος
των σοφών και των ηρώων
με το πνεύμα της Παλλάδος
και της Σπάρτης την ορμή,
για ν' αναστηθεί και πάλι
και ν' αστράψει πιο μεγάλη
μες στον κόσμο η δύναμή μας,
Δύναμις Ελληνική.*

(Δημήτριος Σούντζος, «Ελληνική Δύναμις»)

Η αρχαία Ελλάδα αποτελεί σημείο αναφοράς της καθεστηκυίας τάξης, άρα με τον τρόπο αυτό δηλώνεται πίστη στα αστικά ιδεώδη και άρνηση ανατροπής της πολιτικής κατάστασης. Η ορθοφροσύνη της ιδεολογίας του ΕΔΕΣ γίνεται φανερή και στο τέλος ενός άλλου τραγουδιού με τίτλο: «Τα τουφέκια μας βροντούνε»:

Ζει ο «Λάμπρος ο Κατσώνης», ζει κι ο «Παπανικολής»,
που εστόλισαν με δάφνες τα νερά της Αφρικής.
Ζήτω ο «Αθέρωφ», ζήτω ο Στόλος, ζήτω ο Εθνικός Στρατός
Ζήτω η Μεγάλη Ελλάδα, ζήτω ο Ζέρβας αρχηγός.

VI. Κλείνοντας την αποσπασματική περιδιάβασή μας στο αντιστασιακό τραγούδι και ανακεφαλαιώνοντας προηγούμενες επισημάνσεις μας συμπεραίνουμε επιγραμματικά τα εξής:

1. Το αντιστασιακό τραγούδι δεν ανήκει στην παραλογοτεχνία αλλά στη στρατευμένη λογοτεχνία της Εθνικής Αντίστασης.
2. Επείγει μια κριτική έκδοση των τραγουδιών που θα ανοίξει τον δρόμο για πιο εμπεριστατωμένη μελέτη.
3. Το αντάρτικο τραγούδι παρότι αλιεύει πολλά στοιχεία από το δημοτικό δεν εντάσσεται στους κόλπους του αλλά συνιστά ξεχωριστή κατηγορία επώνυμης λαϊκής ποίησης.
4. Η ποιητική του αντιστασιακού τραγουδιού υπηρετεί τη δεσπόζουσα πρόθεσή του να επικοινωνήσει αβίαστα με τον λαό.
5. Το αντάρτικο τραγούδι είναι βαθύτατα ιδεολογική κατασκευή.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ

